

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ЕТНОЛОГИЯ“

МИГРАЦИЯ ОТ ГРАД КЪМ СЕЛО:
ЕТНОЛОЖКО ИЗСЛЕДВАНЕ ПО ПРИМЕРИ ОТ БЪЛГАРИЯ, СЛОВАКИЯ И БЕЛГИЯ

АВТОРЕФЕРАТ НА
ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД
на
Петя Валентинова Димитрова

За присъждане на образователната и научна степен „Доктор“
Научно направление: 3.1. „Социология, антропология и науки за културата“

Научни ръководители:

проф. днк Веселин Тепавичаров

доц. д-р Илия Илиев

София

2022

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на заседание на катедра „Етнология“, при Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Състои се от увод, три глави, заключение, библиография и приложения, общо 271 страници.

Дисертационният труд е на разположение в катедра „Етнология“ в Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.

Актуалност на темата

Относителният брой на мигриращите от градовете към селата се увеличава от десетилетия насам. Особено през последните пет години, а до известна степен и преди това, са налице многобройни академични изследвания и медийни продукти, разказващи за хора, решили да напуснат града и да се установят на село. Зеленина и обширни територии; стари къщи, на които е вдъхнат нов живот, или новоизградени жилища с разнообразни форми и от необичайни за съвременното строителство материали; екологично чисти градини; преселници, които демонстративно обясняват колко по-добре живеят на село, след като са се преместили от града – някои или всички от тези лайтмотиви присъстват все по-настойтелно (и изопачено) в телевизионните репортажи, радиопредаванията, онлайн видеата и други медийни продукти. Контрапункт са на друга любима медийна тема – тази за запустяването на села и обработваеми земи из четирите краища на България.

Количествените данни, предоставяни от НСИ, също очертават тенденция една част от населението да обръща поглед от градовете към селските райони. Такива данни обаче няма как да отразят напълно достоверно случващото се движение към българските села, тъй като множество преселници не заявяват документално миграцията си. Голям дял живеят постоянно или сезонно в селска среда без официална смяна на местожителството си. В количествените показатели се съдържат индивидуални и общностни истории, практики и проблеми, които предизвикват научния ми интерес от 2016 г. досега и които са в центъра на дисертацията.

Съсредоточавам се само върху миграция с цел промяна начина на живот (термин, известен още като „лайфстайл миграция“) и по-конкретно: *вътрешна миграция от градска към селска среда с цел промяна начина на живот*. В своя ключова статия от 2009 г. социолозите Михаела Бенсън и Карън О'Райли дефинират миграцията за промяна начина на живот така: „относително заможни индивиди мигрират временно или постоянно към места, които по различни причини се характеризират с добро качество на живот според тях“ (Benson, O'Reilly 2009: 621). Разглеждам феномена като обусловен от характеристики на съвременността – индивидуализъм, наличие на постиндустриално и потребителско общество и др.

Цели и задачи на изследването

Изцяло споделям мнението, че миграцията с цел промяна начина на живот засяга не само акта на преселване (как се случва, къде и защо), а също преживяванията след преселването (Benson, Osbaldiston 2014: 3). Поради това основните цели на работата ми са да анализирам:

- какви тенденции се наблюдават *преди*, но и *след* миграцията от градска към селска среда;
- какви общи фактори са налице в България, Словакия и Белгия;

- какви са българските специфики.

За да се изпълнят поставените цели, си поставям ключови задачи:

- да осъществя теренно изследване на няколко преселнически проекта в Централна и Западна Европа, като събера данни, достатъчни за сравнение;
- да анализирам мотивите за преселение, привличащите и отблъскващите фактори за събеседници от България, Словакия и Белгия, както и производствените и потребителски избори и изградените на база на тях идентичности;
- да разглеждам миграцията от градска в селска среда с цел промяна начина на живот от разнообразни гледни точки – екология, качество на живот, творчество, промяна в работното поприще и др.;
- да покажа как се развива миграцията, да предложи модели за миграция.

Тъй като темата се намира на границата между различни клонове на науките за човека (социална психология, антропология на потреблението, антропология на околната среда, изследвания на миграцията и др.), се налага да навляза в различни теоретични полета, докато обсъждам ролята на идентичността и потреблението за миграцията с цел промяна начина на живот. Проблемът за миграцията от градска към селска среда е комплексен и сред измеренията му са психологическо, социо-икономическо, технологично, както и идеологическо. Това определя и структурата на дисертацията, в която преглед на теоретични инструменти се редува с емпирични наблюдения и данни в хода на всяка от главите.

Съдържание на дисертацията

Дисертацията се състои от увод, три глави, всяка от които завършва с изводи, и заключение, както и приложение с 40 колажа с авторски снимки от терените в България, Словакия и Белгия. Първата глава представя общата теоретичната рамка на изследването, втората – селската среда от гледна точка на преселниците и на местните, а третата – примери от теренните работи в трите страни.

ПЪРВА ГЛАВА: ТЕОРЕТИЧНА РАМКА ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА МИГРАЦИЯТА ЗА ПРОМЯНА НАЧИНА НА ЖИВОТ

Теоретичната рамка, в която поставям миграцията за промяна начина на живот, се формира от термините *идентичност*, *автентичност*, *потребление*, *дауншифтинг*, *селска*

идилия, урбанизация и контраурбанизация. Подборът на тези понятия е свързан със самопредставянето и саморазбирането на голяма част от моите респонденти – понятията са повлияли върху техните решения. Срещат се не само в научната литература, но и в разговорите, които съм провеждала в хода на теренната си работа. Повечето от събеседниците ми са начетени хора, които свободно боравят със сложна терминология и охотно се впускат в дебати, каквито ще представя в следващата глава. В дисертацията си се фокусирам върху подходи към идентичността, потреблението и автентичността, които нерядко са споделяни от респондентите ми. Пълнен преглед на теорията далеч би надхвърлял както задачите на изследването, така и възможностите на автора.

Тезата ми е, че този тип миграция се обуславя от преходните периоди в живота на човек, както и от социално изградените представи що е успех, що е потребление и какво има „на село“. Ключово също така е, че разглеждам миграцията с цел промяна начина на живот като проект в развитие, плод на търсене, а не еднократно действие с конкретно начало и край.

Понятията „идентичност“ и „автентичност“ са приоритетни за респондентите ми. По отношение на *идентичностите*, се наблюдава отчетлив плурализъм. Преселниците подхранват своята идентичност на умерено съпротивляващи се срещу статуквото и „системата“, идентичност на осъзнатия човек, идентичност на свободния човек със свободен избор, който живее по свои правила и спрямо свои ценности. Така затвърждават *автентичността* на Аз-а си, която смятат, че са потискали, докато са живели в градска среда. Новата проектна идентичност предефинира позицията им в обществото.

По отношение на *потреблението*, и след миграцията то продължава да функционира като средство за изразяване и свързване, но в селска среда стоките и услугите са от друг характер. Преселниците изразяват своята индивидуалност и усещане за стил чрез вещи, дрехи, практики, изживявания, външен вид. Във всичко това се забелязва уклон към екологичното, ръчно изработеното, уникалното. Формира се начин на живот в хармония с тези предпочитания и съответно като антипод/разграничаване от начина на живот в градска среда, където властват ценностите на потребителското общество. Промяната в потреблението се гледа през призмата на личностното израстване – преселникът потребява по-осъзнато, често споделя зелени идеи, доброволно взема антиконсуматорски решения и живее по-опростено, в някои случаи дори извън мрежата. Материали и практики от стария начин на живот се преразглеждат в нова светлина и се комбинират с нови материали и практики, така че да формират иновативен за индивида шаблон.

В този шаблон се откроява мотивът за *дауншифтинга*. Преселниците загърбват утвърдените от потребителското общество модели за успех и предефинират идентичността си встрани от професионалното. Идеалът им е да работят ограничено или въобще да скъсат с

градските си професии, като в замяна на това им остава свободно време за дейности, които ги вдъхновяват и са в унисон с ценностите им и които се характеризират с повече творчество и себеизразяване.

След миграцията както преселниците стават част от ландшафта, така и той става част от тях. Ландшафтът се изгражда физически, но и символно от тях посредством ежедневието им живот и взаимодействия, като в него се влагат значения, спомени и ценности.

Преселването в селска среда обаче не значи гарантирано изпълнение на дауншифтинг намеренията на мигрантите. Там те очакват да се освободят от негативите, които са ги измъчвали, и в този смисъл описват преселването си като „измъкване от капан“ и „започване начисто“, „поемане на контрол“, „връщане на живота в собствените ръце“. В процес на сбъждане на мечтите си са, но това не става от нулата, а е вдъхновено от стремежите, очакванията и уменията, които предишната им градска среда е закодирала в тях. Хабитусът им опосредства изборите им, като образователният, културният и социалният капитал се открояват.

Така градският начин на живот постепенно се разпростира дори в малките и отдалечени селски региони. Навлезлите в селата граждани променят традиционния начин на живот и, парадоксално, ставайки част от процеса контраурбанизация, всъщност въвеждат урбанизацията и типични градски практики в селата. В резултат урбанизацията спира да се отнася само до нарастване на градовете, а повлиява и селската среда.

Преселниците погрешно приемат селската среда за убежище и селското пространство за символ на безвреме, тишина, идиличност. Насочват се нататък, повлияни от конструкта *селска идилия*, с който всекидневно биват облъчвани в интернет, по телевизията, в рекламите, в произведения на различните изкуства и др. Най-често обаче този конструкт контрастира със селската действителност, пред която се изправят и която разглеждам във втора глава.

ВТОРА ГЛАВА.

ПРЕСЕЛНИЦИТЕ И СЕЛСКАТА СРЕДА В ПРЕХОД

Налице са 7 ключови предпоставки за миграция от градска към селска среда.

Инфраструктура – не се изчерпва само с пътната мрежа, а включва също мрежите, чрез които преселниците се снабдяват с вода, електричество, интернет. Наличието на приемлива инфраструктура е от жизнено важно значение за мигрантите и обуславя пребиваването им в селска среда. Има теоретично осъзнаване, че за да се поддържа в добро състояние тази инфраструктура, трябва да са налице хора, живеещи постоянно в селото, но на практика преселниците рядко се регистрират като жители.

Трудова дейност – преселниците преобладаващо се стараят да упражняват типично градските си професии умерено или никак. Чрез промяната в труда Аз-ът се самоактуализира, индивидът се старае да включи в новите начинания свои ценности като автентичност и творчество. Освен работата от разстояние, предпочитани сред мигрантите варианти са дребното предприемачество и доброволството.

Потребление – чрез него преселниците комуникират идентичността си. В потребителските им практики (или откази от практики) се очертават ценности като свобода, автентичност и индивидуализъм. Упражнявайки алтернативен начин на живот, в селска среда „култивират“ себе си, често съзнателно се самоограничават в здравословни за самите тях и за околната среда рамки; стараят се да се разграничат от консуматорското общество, от което произлизат.

Околна среда – животът далеч от различните видове замърсяване (въздушно, шумово, светлинно, дори рекламно) и в близост до природата е една от основните предпоставки за преселниците да напуснат градската среда. За тях природата е източник на живителни сили и спокойствие. Загрижени за нея, те се стараят да осъществяват устойчиво развитие на индивидуалистично ниво (семейство/екопроект).

Отглеждане на деца – преобладаващо то се оказва трудно в селска среда, тъй като там е по-слабо вероятно да се получи добро образование и да се изгради жизнено важната социална среда за децата. Наблюденията ми в Белгия обаче показват противоположна тенденция – във Валонски Брабант семействата решават да мигрират от градска към селска среда точно на етап, когато имат малки деца. Така е, понеже там не е налице проблемът с детските заведения и с липсата на други деца в същото населено място, който се наблюдава в Зайежова и Желен.

Осъзнаване на нуждата от промяна в стила на живот – преселниците най-често стигат до решение да мигрират в селска среда, след като са преживели сериозен физически или психологически проблем по време на живота си в града. В търсене и постигане на баланс са, някои предприемат полюсни промени. След освобождаването от миналото се разкриват нови възможности за развитие, по които да поемат.

Търсене на автентичност – при преселването от градска в селска среда се наблюдава преформулиране на възприемането и изразяването на индивида относно самия себе си – до голяма степен се загърбват социалните позиции, статуси и роли, присъщи за градския му начин на живот, и се утвърждават нови такива както вътрешно, така и в различните варианти на квазиобщност от преселници. Тази промяна е съпроводена от правила за „новия“ живот, сред които се открояват животът в хармония с природата, ценностите „спокойствие“ и „свободно време“, повече творчество и поддържане на слабо или умерено, но не и прекомерно професионално натоварване.

При промяната на идентичността преселниците се справят с някои противоречия (например „обичам природата, но живея в натоварена градска среда“ или „ценя свободното време и спокойствието си, но се налага да работя в корпорация“), но се сблъскват с други („искам да живея в селска среда сред природата, но се нуждая и от културен живот“, „искам да прилагам антиконсуматорски практики, но в селска среда често ми се налага да използвам автомобила си“). Преобладаваща причина за тези противоречия е конструираният образ на селската идилия, който не се припокрива с действителния живот в селска среда.

Анализът на седемте предпоставки доказва, че преселниците се стремят да съвместят най-доброто от градската и от селската среда на живот; да се възползват от положителните страни и на двете и същевременно да избегнат отрицателните. Както се изразява една от събеседничките ми: „Градски живот е, но извън града“ (С., жена, 50, Белгия). Това не би могло да стане, без да се ползват парченца от стари и нови ценности и практики.

Преселниците настоятелно въвеждат в селската среда елементи от градското и така от една страна я подобряват, но от друга рязко се отличават от местната селска общност. В селска среда, където се натрупват повече преселници от града, ясно се разграничават групите на местните и групите на преселниците, като вторите години наред биват приемани за чужденци.

От гледна точка на преселниците – формира се индивидуалистична преселническа квазиобщност от индивиди, поставящи своята личност на първо място. За тях вписването в каквото и да е (не само в общността на местните, но дори в квазиобщността на преселниците) представлява продължение на индивидуалистичната им траектория, те не са готови да жертват дори минимална автономия. Поставят си най-вече индивидуалистични и в много по-слаба степен колективистични цели.

Преселниците запазват до определена степен връзка с общността, от която идват, макар да се наблюдава отдалечаване с някои личности, с които са били близки, докато са живели в града. По отношение на връзката с местните – сред събеседниците ми тя е преобладаващо неутрална, а нерядко и негативна, понеже лайфстайл мигрантите гледат на местните като на хора с прекалено различна ценностна система и интереси.

Преселниците обикновено не градят идентичност на база локалност, понеже са в постоянен преход (физически, а и духовен).

От гледна точка на местните, идентичността на база локалност е ключова. Тук наблюденията ми се ограничават само до България и село Желен и сочат, че местните гледат към миналото, когато селото е било „по-хубаво“ и „по-добре“. Според тях то може да стане „хубаво“ и „добре“ само чрез финансиране и подкрепа от държавата (каквито с горчивина приемат, че няма и няма да има). В този смисъл не намират преселниците за особено нужни и полезни за подобряване на селото, тъй като са прекалено заети със собствените си проекти, а и

не пребивават там постоянно. През призмата на местните отново се очертава индивидуализмът на преселниците.

ТРЕТА ГЛАВА.
МИГРАЦИЯ ОТ ГРАД КЪМ СЕЛО С ЦЕЛ ПРОМЯНА НАЧИНА НА ЖИВОТ:
ПРИМЕРИ ОТ ЖЕЛЕН, ЗАЙЕЖОВА И ВАЛОНСКИ БРАБАНТ

В тази глава разглеждам задълбочено историите на хора, които са се преместили от градска в селска среда с цел водене на алтернативен начин на живот, характеризиращ се с обсъдените в първа и втора глава практики като осъзнато потребление, домашно производство на храна и/или други продукти за бита, доброволчество, засилена връзка с природата и др. Целта е да очертая как такова животопроменящо решение се отразява във всекидневието на наблюдаваните от мен преселници и в какво се изразява то. Подбраните истории илюстрират как протича животът в селската среда в подробности, каквито не е възможно да засегна в предходните глави. Целенасочено са подбрани мъже и жени на различна възраст, които живеят в селската среда достатъчно дълго, за да познават не само „селската идилия“, но и проблемите в нея. Чрез предложените истории затвърждавам тезата си, че миграцията с цел промяна начина на живот се основава на стремежа на преселника да актуализира идентичността си, като заживее на място, което намира за вдъхновяващо и подкрепящо ценностите свобода, автентичност и индивидуализъм.

Представям конкретни обитатели и проектите им, а не наблюдаваните квазиобщности като цяло, поради спецификата на посетените от мен терени – автономни екопроекти, които влизат избирателно и невинаги в рамките на истинска общност и които преобладаващо са задвижвани от един/двама индивида. Тъй като използвам елементи на плътно описание, което предполага смяна на ролята на разказвача, понякога говоря като външен наблюдател, а в нужните случаи се опитвам да представя ситуацията през очите на събеседниците и да я разкажа като „вътрешен“ човек.

В гламата подробно описвам три ключови проекта.

1. Екопроект „Вегетариум“ в Желен, България

Екопроект „Вегетариум“¹ е съвкупност от пермакултурни градини и реструктурирани стари кирпичени къщи, който се ръководи от двама души – Ф. (м., 39, Желен) и неговата

¹ Видео с кадри от дом „Вегетариум“ и други преселнически проекти в Желен, представляващо неделима аудио-визуална част от дисертационния ми труд, е достъпно на адрес <https://youtu.be/UvvHaDhI6g0>.

партньорка австрийката Б. (ж., 30, Желен). Функционира от 2016 г. насам², като е получил финансиране по швейцарски проект и затова собствениците му са поели ангажимент да поддържат стаи за гости до края на 2022 г. През 2019–2020 г. екопроект „Вегетариум“ се състои от 3 стаи с 9 легла плюс дневна с кухненски бокс, хранилище, баня и тоалетна и преддверие-парник. Материалната база постоянно се развива и Ф. отбелязва: „Не сме спирали да ремонтираме и дострояваме. Очакваме да продължим да се движим със скорост от 1 жилище на 2 години и да завършим след 10–15 години, когато капацитетът на мястото и общността се запълни“.

„Вегетариум“ приема гости, но само ако са съгласни да се съобразят с режима, обусловен от живота на Ф. и Б. в унисон с интегралния подход. Става дума за холистичен набор от практики за здравословен живот, разработен от Кен Уилбърс и популяризиран у нас от д-р Димитър Пашкулев, който е ментор на Ф. и Б. През 2020 г. посещения от 2 до 14 дни струват 49 лева с включени хранения. Домакините изискват от гостите си да се придържат към техния хранителен режим, подробно описан и закачен в дневната: плодове, зеленчуци, зърнени и бобови храни, сурови ядки, семена и масла, подправки, пчелни продукти, екомлечни продукти с превес на лесноусвоимите (кисело мляко, нискомаслена извара и др.), екояйца с ограничение на белтъците, хранителни добавки, покълнали и ферментирали храни. Напълно се изключват тютюн, кафе, алкохол и психотропни вещества. Допуска се да се употребяват само по изключение извън общите помещения и не могат да бъдат приготвяни там. В тази връзка показателни са два случая, при които „Вегетариум“ приема деца на едnodневен лагер. Б. е разочарована от потребителските практики на малките си гости и особено от това, че разхищават подготвеното.

По отношение на растителната покривка, във „Вегетариум“ се среща изключително разнообразие от местни и чуждестранни видове въпреки характерните за този планински район неплодородна почва и студен климат. Ф. подчертава, че – в унисон с пермакултурата – местните видове са с предимство, а необичайните са просто хоби и експеримент.

Ф. признава, че много обича котки и кучета и преди е имал общо осем. Днес няма нито едно такова животно. С вредители като насекоми и гъсеници пък се справят чрез пръскане с биологични смеси. Също така използват биодинамични торове, за които се смята, че убиват апетита на вредителите и едновременно с това не вредят на човека.

Осъзнатото потребление се изразява не само в това да се хранят здравословно, но и да се съобразяват с опазването на природата, както и с ограничения си бюджет. Колкото и

² Преди това Ф. е развивал повече от десетилетие коренно различен по целите и визията си екопроект на същото място – ферма „Тринога“.

разнообразни продукти да растат в градините, те не са достатъчни, за да се прехранват целогодишно Ф., Б. и доброволците им. Осъзнатото потребление върви ръка за ръка с ограничаването на отпадъците според принципите на движението „живот с нулев отпадък“.

Ф. предупреждава, че трябва да се внимава с мащабите не само на потреблението, но и на производството, за да не се окаже работата прекалено много за наличните хора.

Ф. все още помага за изграждането на общност от преселници в Желен, но вече не е чак толкова целеустремен в това начинание. Същевременно такива продължават да се интересуват от закупуване на имот в Желен, най-вече покрай други свои познати, които вече са закупили имот там. В трета глава разглеждам по-подробно и няколко други проекта на преселници, повечето от които са научили за селото благодарение на Ф.: къща извън мрежата в съседна на Ф. местност; преселнически проект с градини в друга отдалечена желенска махала и др.

2. Пермакултурно стопанство „Секир“ в екоселището Зайежова, Словакия

През 1994 г. двама души купуват изоставения чифлик „Секир“ в Зайежова, централна Словакия. Проявяват интерес към „традиционен селски живот“ и опазване на околната среда, но не толкова към изграждането на общност. Целта им да заживеят тук и да практикуват „прост живот на село“, „назад към корените“ привлича още съмишленици, както и множество доброволци, които се установяват за по-кратки или дълги периоди там.

През над 20-те си години съществуване пермакултурното стопанство „Секир“ развива изключително добре материалната си база.³ Обликът на старите стопански постройки е доколкото се може запазен, добавени са нови, а и ландшафтът е претърпял промени, облагодетелстващи земеделието. Днес в „Секир“ има: общностна сграда; допълнителна общностна сграда с библиотека; три външни компостни тоалетни; допълнителни къщички в близост до общностната постройка; семейна къща от сламени бали на 500 метра от общностната сграда; сауна от естествени материали; пермакултурни градини с парник; склад; козарник; работилница.

На фона на толкова много помещения и постройки, е основателен въпросът: щом всичко е общо, дали някой го стопанисва подобаващо? Наблюденията ми сочат, че редът в „Секир“ не се спазва стриктно, а само дотолкова, че да е приятен животът там. Що се отнася до правилата, една от дългосрочно живеещите ги определя така: „има правила, които не са точно правила и е окей да не ги спазваш“ (Л., жена, 33, Зайежова). Прави впечатление, че те, от една страна, не са разписани черно на бяло – така е, защото животът в тази квазиобщност предполага спокойствие

³ Видео с кадри от пермакултурното стопанство „Секир“ и други преселнически проекти в Зайежова, представляващо неделима аудио-визуална част от дисертационния ми труд, е достъпно на адрес https://youtu.be/Xl_ie2obdmE.

и хармония, а не строг режим. От друга, точно понеже липсва яснота, възниква усещането, че всичко се движи „от немай къде“. Изпълняват се около 75% от задачите за деня, като „не става дума за висока продуктивност, а за бутане на нещата напред“. Отначало наблюдателят може да остане с впечатление, че това е така поради мързел или липса на харизматичен организатор и ясни правила. Истинската причина обаче се корени в ценностите на обитателите – свобода, спокойствие, отстояване на личния избор.

Достъпът на краткосрочни доброволци и посетители е свободен, но оставането като дългосрочен доброволец подлежи на обсъждане с другите живущи в „Секир“ и с координаторите. Каква точно е ролята на координаторите? Те не решават еднолично и в някои случаи дори не се изявяват като лидери. Оказват подкрепа на дейностите и хората, живеещи в „Секир“ (и въобще в екоселището), но не нареждат какво, как и кога да се случи. През 2019 г. трима души заемат тази роля.

През годините лидерите се сменят, но П. (м., 51, Зайежова) остава. Някои обръщат внимание на „Секир“ за по няколко години, а после се захващат със собствени проекти, включително грижата за семейство. Типичното за екоселището текучество на хора се откроява болезнено в „Секир“, където живеят основно дългосрочни доброволци. И те, а в още по-голяма степен и краткосрочните доброволци, идват в търсене на алтернативен стил на живот и на автентичния си Аз, след което си заминават. Някои от тях дори изпитват психически нестабилности. След края на доброволчеството си само малка част решават да заживеят и занаят в екоселището. Така пермакултурното стопанство е постоянно в преход и постоянно тече приемственост на знания от едни към други хора, най-вече младежи. С различните типажии координатори и доброволци идват и различните аспекти, които се развиват в пермакултурното стопанство всяка година.

Ключово място в производствените практики на преселниците в „Секир“ заемат пермакултурните градини – както за прехранването с пресни зеленчуци и консервирани продукти, така и за предаване на знания как се живее по-близо до природата и в селска среда. Друга практика е производството на сирене от млякото на козите, които се отглеждат в стопанството. Продажбата на сирене е изключение от общото правило произведените в „Секир“ стоки да остават за ползване вътре в стопанството.

Що се отнася до храна, в „Секир“ самодостатъчността е постигната поне наполовина, а каквото трябва да се купи, най-често се намира в хранителната банка⁴. За пазаруването, а и за други дейности е от голямо значение наличието на джип *Suzuki Vitara* за обща употреба от

⁴ Става дума за своеобразен магазин, до който имат достъп не само отседналите дългосрочно в „Секир“, но и почти всички други членове на квазиобщността.

всички в „Секир“. Координаторът П. обаче подчертава, че не приветства постоянното му използване, тъй като е загрижен за замърсяването на околната среда.

Самостоятелното произвеждане на храна е трудоемка дейност, но се взема присърце от доброволците, тъй като това е част от живота „по традиционен начин“ и „извън мрежата“ и тъй като изисква работа с ръце, каквато много от преселниците извършват с радост. С малки изключения, повечето от тях не се задържат толкова дълго в „Секир“, че това да им омръзне и да пожелаят да се върнат към комфорта на набавянето на храна от магазина. В хранителните практики личи желанието на преселниците да живеят алтернативно, здравословно и природосъобразно. Общите хранения са крайъгълните камъни, върху които се основава всекидневният режим, и са почти винаги вегетариански.

В „Секир“ самодостатъчността намира изражение и в направата на обзавеждане и стоки за бита.

Освен за потребление на различни стоки, хората от квазиобщността в „Секир“ и изобщо в екоселището харчат пари и за пътувания. Много от тях са в почти постоянно движение, за което се изискват средства, въпреки че те се възползват от споделени пътувания, пътувания с велосипед, автостоп.

В трета глава разглеждам и един преселнически проект, прераснал от колективен в индивидуален: екоцентър за духовни практики „Брана“. Такава е съдбата на повечето екопроекти в екоселището.

3. Проект „Странстванията на Одисей“ в Оверайзе, Белгия

Докато съжителствах с фината и елегантна К. (ж., 59, Оверайзе), тя на няколко пъти ми сподели: „Обичам да правя нещата красиви“. Не е пресилено да определя това като един от лайтмотивите в живота ѝ. Този стремеж се откроява особено в интериора и екстериора на къщата ѝ и на наетите конюшни и земи за паша. Двуетажната къща на К., чиято продажна цена през 2020 би била около 600 хил. евро, е уютна, обзаведена с вкус и без да са пестени средства, а и се намира в една от най-скъпите за живот области в Белгия – Валонски Брабант. Двата двора са около половин декар общо и също са обзаведени с маса и места за сядане. Няма зеленчукова градина, а само дървета, храсти и поддържана поляна. Сред тях често прекарват времето си двете кучета на К. – мъжки бийгъл и женска хрътка, както и котката ѝ.

К. не е вегетарианец, но яде малко месо, защото не толерира начина, по който се отглеждат животните. Понякога си купува пържоли, но в общи линии спазва алкален режим на хранене, нарушаван само от прекомерната употреба на различни сирена. Старае се да се храни с много плодове и зеленчуци и малко хляб. В кухнята си има грамаден шкаф със суперхрани, семена и други здравословни продукти. Снабдила се е и с машина за изцеждане на сок и с

кухненски робот за смутита (рецептите за които седят залепени на един от кухненските прозорци), но не ползва тези уреди често.

Потребителските ѝ практики са сходни с тези на останалите ми ключови респонденти, но за разлика от тях, тя не произвежда нищо. Както всичките ми събеседници от Валонски Брабант, пазарува от магазина, като проявява уклон към стоките с етикет „органично“.

Всекидневието на К. се разделя между къщи и работното ѝ място – конюшната, където осъществява своя екопроект „Странстванията на Одисей“⁵. Двете са на 10 км едно от друго. В средата на 2019 г. К. наема за 200 евро месечно мястото, което се намира в село Томбеек – на 25 км южно от Брюксел, и представлява конюшни и пасищна поляна, част от имот, включващ малък замък, множество поляни, гора и езерце. Въпреки че отива в конюшната всеки ден, К. все още не прекарва с конете толкова време, колкото ѝ се иска. Така е, понеже често идват посетители, както и хора, свързани по различни начини с търговията и отглеждането на коне.

К. се грижи всекидневно и отдадено за четирите си коня – сресва опашките, гривите и останалата козина, почиства ги, маже ги с помади, забърсва копитата. Връзката ѝ с конете е изключително силна. В последните години К. все повече усъвършенства специфичния тип алтернативна психотерапия, който предлага – личностно развитие с помощта на коне (*equine facilitated psychotherapy*). Става дума за образователна програма, при която хора развиват с помощта на коне умения, свързани с лидерство, увереност, поддържане на връзки, вслушване в интуицията и нарастване на емоционалната интелигентност. К. практикува коучинга сред природата и винаги индивидуално, а не в група. Не се изисква предварителен опит в общуването с коне или в язденето. В сесиите К. моли участника да си представи какъв съвет би дал конят; да следи поведението на коня; да прави паралели; да се запитва какви уроци научава от общуването.

Едно от наетите от К. помещения служи не за приютяване на конете, а на многобройните ѝ посетители. Оборудвано е с хладилник, посуда, маса и столове, но течашката вода е единствено от маркуч в кофа. И тук, както в дома ѝ, преобладават дърво, линии и украси, вдъхновени от природата – отличават се множество фигури и рисунки на коне.

Помежду постройките и пасищната поляна К. е опънала обширна кремава шатра с гледка, където тя и гостите ѝ седят, когато времето е хубаво. Често остават до тъмно и палат огън в походна метална поставка. Такъв е случаят и в една ноемврийска събота, когато К. организира там звуково пътешествие (*sound journey*) – медитационна практика, провеждана под съпровода

⁵ Видео с кадри от „Странстванията на Одисей“, дома на К. и други преселнически проекти във Валонски Брабант, представляващо неделима аудио-визуална част от дисертационния ми труд, е достъпно на адрес <https://youtu.be/Rgyt-PVcbho>.

на множество звуци с различна честота и тоналност, за които се смята, че резонират с различни части от човешкото тяло и подпомагат връзката на човек с неговия автентичен Аз.

Ценностите (свобода, автономност) и всекидневието на К. (живот близо до природата; прехрана, свързана с това; разнообразни ню-ейдж практики) са сходни с тези на останалите ми ключови респонденти, макар че стандартът ѝ на живот е осезаемо по-висок и макар че напълно ѝ липсва хипарският уклон, забележим в преселниците в Желен и Зайежова. За разлика от повечето от тях, тя е съумяла да намери и упражни баланса, който всички те изтъкват за жизнено важен.

В трета глава разглеждам и всекидневието и мотивите за преселване на изявен природозащитник, който практикува осъзнато производство и потребление и се стреми да се разграничи от живота в градска среда, подчертавайки, че пречи на автентичността и идентичността му. Архитектът М. (м., 28, Уавър) и приятелката му, която също е архитект, „се уморили“ от града и понеже много искали да построят нещо заедно, се заели да проектират мобилен дом върху ремарке от камион. Домът представлява 13 кв. м пространство за пребиваване през деня плюс 6 кв. м на второ ниво, предвидени за спане. В него има течаща вода, електричество и печка на дърва. Конструирането, обзавеждането и докарването до двора в Уавър, където е ситуиран през 2020 г., струват 30 000 евро.

Дворът, в който М. и приятелката му го паркират, приютява и други преселници от градска в селска среда: луксозно обзаведена юрта, в която живее синът на собствениците на имота с партньорката и бебето си и друг архитект, който преустройва малка барака за дърва, изолира я и инсталира камина. Собствениците на имота са съгласни къщата им да се ползва като общностна сграда. В нея живеят 14 души, които се хранят заедно и пазаруват някои от провизиите си споделено и на едро.

В описаните истории се открояват анализирани в предходните две глави практики, типични за лайфстайл миграцията от градска към селска среда: осъзнато производство, включително земеделие; осъзнато потребление, включително живот с нулев отпадък; спазване на дневен режим и практики, които според преселниците благоприятстват здравословното им състояние и добруването им и др. Лайтмотивите, които се очертават, са уклон към строителство/обзавеждане с естествени материали и направа на предмети на ръка, желание за уединение, отстояване на ценности като автономност, спокойствие и свобода, всекидневна връзка с природата (най-често под формата на грижа за растения и животни). Любопитно е, че се припокриват дейности и дори специфични предмети на респонденти от различни страни: Б. в Желен има шрути кутия, на която понякога свири при събирания на гости, а К. организира медитационна практика, в която участва такъв инструмент; във „Вегетариум“ пеят преди

хранене, живеещите в „Секир“ – също; Б. в Желен обича да се занимава с конете за успокоение, К. в Белгия – също; навсякъде има мобилни домове.

Лайфстайл миграцията на обсъдените в трета глава респонденти се основава на два стълба – отношението към природата и отношението към града.

Животът в близост до природата се осмисля не толкова като самостоятелна категория, а като опозиция на градския начин на живот. Различните събеседници влагат различно значение, понеже и градският им начин на живот е бил различен. На някои природата носи спокойствие – класическа ценност на средната класа консуматори. Други се вдъхновяват за по-осъзнато потребление и за личностно израстване. Трети се стараят да се слоят с нея и така да намерят отговори на търсенията си.

Дори за собствениците на тези успешни екопроекти обаче е налице сериозна зависимост към градското, връзката с него е определяща за миграцията. Това се обуславя не само от нуждата за набавяне на продоволствия, които е невъзможно да се добият в селска среда, а и понеже градът е източник на работа, финанси, клиенти (за коучинг, туризъм, дистанционна работа и др.), както и на нови преселници. Точно оттам идват недоволните и точно недоволните запълват местата на онези, които по една или друга причина са решили да си тръгнат от селото. Налице е вечен преход както на повечето от описаните места, така и на обитателите им (особено в Зайежова и Желен), било защото те изпърво са дошли с нагласа да останат временно, било защото не издържат финансово или социо-културно на трудностите в селската среда. Най-често те са дотолкова мобилни и мултилокални, че са негодни за членове на функционираща общност с общи цели и задачи.

КЛЮЧОВИ ИЗВОДИ В ДИСЕРТАЦИЯТА

- Какво не достига на респондентите ми в града? Достатъчно физическо и социално пространство, където да развихрят индивидуализма и изобретената си автентичност. Достигнах до този извод, опирайки се на теорията на Антъни Гидънс, според която константното преформулиране на Аз-а и идентичностите му се подчинява на нуждата на човек да действа автентично, да различава истинските си нужди и мотиви от наложените от средата, да получава удовлетворение, като се освобождава от зависимости.
- А от какво са привлечени в селската среда? От обширните пространства, където автентичният им Аз може да разцъфне без да е зависим от много други хора; от леснодостъпна и неосквернена (каквато е според тях в градовете) природа; от

липсата на всякакъв вид замърсяване. Но най-вече – от възможността да започнат наново, начисто, да спечелят втори шанс, да си върнат свободата (това са все изрази на респондентите ми). В разговорите си с тях и в последващото дешифриране и анализ, обърнах специално внимание на изразните средства, използвани от събеседниците ми, за да опишат живота и нагласите си. Тези средства са показателни – забелязва се постоянна употреба на думи като „баланс“, „природа“, „хармония“, „спокойствие“, „свобода“. Чрез тях се изтъква идеологията за автономен живот извън наложените стандарти на консуматорското общество. Предприемайки физическо пътуване от града към селото, те пътуват и метафорично към един актуализиран и по-автентичен Аз.

- Повечето от преселниците са преминали през повратна точка, катализираща решението им да променят начина си на живот. Не е задължително да е нещо стресиращо или негативно, макар че преобладават такива случвания.

- Новият начин на живот се характеризира с това, че протича по-осъзнато, което според нагласите на респондентите ми се обуславя от околната среда, където са се установили. Ландшафтът в селска среда се е наложил като символ на спокойствие, на природа без много хора и без ограниченията на градското. Както в града, така и на село обаче, преселниците съществуват не просто в ландшафта, а *чрез* него – в потвърждение на теорията на Тим Инголд що е ландшафт и каква е ролята му (Ingold 1993: 67).

- „Изборът къде да живееш е избор как да живееш“ – обобщава Хоуи (Ноеу 2006: 366). В преобладаваща част от случаите става дума за бягане/разграничаване от едно с цел преследване/утвърждаване на друго, ново, различно. Новият начин на живот може да е антитеза на „преди“, а може и да се характеризира с подсилване на идентичност, която „преди“ е била по-слабо изразена. Преместването в селска среда може да бъде форма за реализация на Аза и поради това е особено характерно за млади хора в трудоспособна възраст. Респондентите ми са твърдо убедени, че нуждите им са значими и че с действията си правят нещо необходимо не само за себе си, но и за потребителското общество изобщо. Така индивидуализмът им прелива в мисъл за колективното, за общото благо.

- Преселниците възприемат себе си като активно действащи лица, които са подобрили живота си, благодарение на собствен, незададен от другия избор; взели са съдбата си в ръце, избягвайки незадоволителните обстоятелства,

и не очакват другите индивиди (или обществата) да решават вместо тях, т.е. някоя институция или овластен индивид да действа за тяхно благо вместо те самите (Korpela 2014: 27).

- Колкото и големи индивидуалисти да са, изборите, историите, които разказват, и впечатленията им са обусловени точно от структури и системи, от каквито им се иска да бъдат отписани. Самата им идея да бъдат лайфстайл мигранти, както и действията по постигането ѝ, са ограничени от полови, класови, национални и други принадлежности. В сърцевината на желанието им за автономия обаче е да се разграничат от останалите класи. Ако успяваха да скъсат връзките с обществото така, както заявяват пред мен, че искат да направят, моралните и материалните им задължения към останалите класи не биха се изпълнили.

- В дисертацията си възприех тезата на Бенсън (Benson 2015: 12), че разпознаването на потреблението като фактор за миграция е един от уникалните приноси на изследванията за лайфстайл миграция към общото поле на миграционните изследвания. Респондентите ми преобладаващо засягат негативните страни на потреблението. Малко от тях си дават сметка, че то е средство за задоволяване на нужди като общуване и значимост, а също и на нуждата от контрол. Избираме какво да купим и употребим, за да изразим предаността към онова, от което се интересуваме. В техния случай това са най-вече Аз-а и природата. В селска среда те заживяват един по-зелен начин на живот, като смесват в иновативен шаблон преразгледани материали и практики от стария си живот (например работа от разстояние или консумация на здравословни според тях продукти, произведени в далечни континенти) с нови материали и практики. Изграждат бриколаж – конструкция на иновативен начин на живот, в която прозират парчета от стария начин на живот.

- Връщането към село днес е продължение на дълга интелектуална традиция, съчетаваща идеализация на селото с мечти за модернизация. Респондентите ми например обитават пространства, които дори да са строени по „традиционна“ технология (т.е. от естествени материали), предлагат основни цивилизационни достижения като вътрешна баня, ток, интернет. Изключение са само няколкото респонденти, които са избрали да бъдат непотребители, но които също са зависими от „системата“ по един или друг начин.

- В наративите на преселниците се очертава какво ценят и биха искали да преобладава в живота им: гъвкавост и издръжливост на проекта вместо постоянен растеж, задоволяване с достатъчното вместо търсене на ефективност, сътрудничество вместо съревнование, предпочитание към локалното вместо глобалното, подчиняване на природата, а не стремеж да се господства над нея. Решението им за преместване е повлияно от мнението им, че в селската среда е по-лесно да живеят в унисон с тези ценности, отколкото в градската.

- Нерядко моделите им за живота на село са неосъществими, тъй като са породени от конструкта „селска идилия“. И тук проличава бягството – от задушавачото статукво към обещания селски рай. Парадоксалното е, че макар да прокламира автентичност, тази идилия е неавтентична, по-точно изфабрикувана според нуждите на граждани и сбъдната само в някои туристически обекти и в екопоселища със строги правила (а дори и там – с уговорки). Конструктът е привлекателен за преселниците, чиято цел е промяна начина на живот, понеже е изтъкан от дълбоки и традиционни ценности като свързване със земята, с природата и с общността и следователно им предоставя убежище от (пост)модерността. На теория в селото не съществуват разнообразните трудности, с които преселниците предстои да се сблъскат – финансови, културни, социални, материални и др.

- Малко от наложената представа за градското като модерно и динамично и селското като традиционно и статично се потвърждава в реалността. Двете не са опозиции, каквито се предполага да бъдат, понеже урбанизация, контраурбанизация и селска среда са неразривно свързани (Westlund et al. 2014: 142). Селската среда вече е зависима от градската и това не важи само за урбанизираните села в периферията на градовете, а и за по-отдалечените. Градът е този, който захранва селата с продукти, услуги и... хора.

- Проявявайки желание да се преместят от градска в селска среда, респондентите ми несъзнателно пренасят някои градски практики и модели на село. Същевременно в процеса на осъществяване на този преход, много от тях променят начина си на живот, внасяйки в него повече свободно време и осъзнатост. Става дума за дауншифтинг – преминаване отвъд социално приетите модели за успех чрез разграничаване на индивида от развита/развиваща се кариера и/или интензивно потребление. Преселниците оценяват значимостта си не на база професия или материално състояние, а на това, че разполагат със

свободно време за извършване на дейности, които ги вдъхновяват, вместо за развиване на кариера, а в някои случаи и с по-малко вещи и по-малко пространство за обитаване. Дори да решат да предприемат бизнес начинание в селската среда, мащабите му са дребни, а лидерът му се идентифицира като човек, който сбъдва мечта, а не като предприемач; човек отвъд финансовото измерение и много по-съсредоточен в осигуряването на качество и вдъхновение. Дауншифтингът рядко се обуславя от икономически нужди. Преселниците дауншифтьри целят да забавят крачката, да са по-свързани един с друг(и) и с мястото, където са се установили, да разполагат с времето си вместо да го продават на работодател, да живеят по-просто (Vanini, Taggart 2014: 191). Но „Простичкият начин на живот просто не е прост!“ – както предупреждават Бенсън и Осбалдистън (Benson, Osbaldiston 2014: 16) и както се убеждават преселниците, след като наберат опит в новата среда. Ако за индивида простичък начин на живот означава сам да добива храната си, очаква го неочаквано много работа, за да го постигне, или невъзможност намерението да се осъществи поради неблагоприятен климат и вредители. Ако пък намерението е да се припечелват пари от градска работа (независимо дали дистанционна, или присъствена), е налице обвързването с градския начин на живот, от който преселникът е искал да се разграничи.

- Събеседниците ми градят наративи, които обаче невинаги се припокриват с и понякога дори противоречат на реалността – например постоянно поставяното ударение върху живота в общност контрастира с факта, че изследваните квазиобщности в Желен и Зайежова функционират с изключителни и все по-задълбочаващи се затруднения. Също така през годините, които прекарах на терен в Желен, се открояват коренни промени в намеренията и нагласите на събеседниците ми.

- В селска среда преселниците се чувстват по-свободни не само да се занимават с каквото преценят, а и да изглеждат както преценят. Доволни са от бягството си от града и градските общества, които са потискали автентичния им Аз. На какво се дължи свободата им в новата среда? На това, че са чужди, че са в гранично пространство, че са мултилокални и следователно не са длъжни да се обвържат с местните социални норми (Korpela 2014: 41).

- Най-често респондентите ми поддържат стабилни връзки с други преселници – най-вече такива с алтернативни нагласи, подобни на техните, но не проявяват желание да се впишат в общността от местни хора. Дори отначало да са

искали да научат от тях повече за „традиционните практики“, които конструкторът селска идилгия е обещавал, се отдръпват щом установят, че местните не се съобразяват с рамката на конструкта. Стига се дотам преселниците да гледат на местните подценяващо; да ги смятат ако не за „по-прости“, поне за прекалено различни, за да се намери общ език; да се изживяват като по-компетентни и с повече потенциал – поредно потвърждение на класовите им белези.

- На пръв поглед е положително явление това, че преселниците идват с градския си инструментариум и опит, че внасят знания и практики, каквито обикновено местните не прилагат и не притежават. По-задълбочено наблюдение обаче сочи, че този инструментариум и опит не е задължително да бъде приветстван от местните, нито пък да доведе до положително развитие на селската среда. Стременията на преселниците да променят средата рядко са разпознавани от селяните като усилия, насочени към общото благо, а по-скоро – като усилия да я напаснат към собствените си нужди и разбирания. Идеологиите за промяна на средата често са противопоставящи се – преселниците смятат, че се отнасят по-информирано и опазващо, докато местните са по-скоро експлоататори, борещи се за оцеляване. От гледна точка на местните пък, преселниците нямат достатъчно познания и са прекалено експериментаторски настроени – защо иначе човек би искал да се занимава с остарели/алтернативни и със сигурност потрудоемки практики и начини на живот?

- Случва се физически и морални разстояния да възпрепятстват пълноценното общуване между съмишлениците, както и между преселници и местни. Също така поради мащабните пространства в разпокъсани села като Желен и Зайежова, промените в средата от страна на едните или другите често остават незабелязани. Всеки стопанин обитава своя действителност, в която местното селско съществува някъде далеч-далеч и с него се взаимодейства в редки случаи.

- Възможно е дори квазиобщността от съмишленици да не оправдава очакванията на индивида за общи цели и липса на проблеми; да не се докаже като вдъхновяваща или индивидът да установи, че е имал краткосрочна необходимост да бъде част от нея, а впоследствие да предпочете да си бъде самодостатъчен, да се посвети на собствен проект. Ето още един парадокс, свързан с изобретената автентичност – ако преселникът много държи на автентичния си Аз, това е противоположно за участието му в общност, понеже го прави невъзприемчив и несклонен към компромиси, каквито се налагат за

функциониране на общността. Разочарованието от това, което селската среда предлага, трансформира хора, които са били твърдо решени да заживеят на село, просто в такива, които поддържат вила на разположение за периодични бягства – или както един от респондентите ми нарича тези хора – „готини виладжии“. Такъв развой обаче не бива да се тълкува като неуспех, понеже лайфстайл миграцията е преди всичко проект в развитие, а не действие с начало и край.

Приноси

- Въведен е слабо познатият в българската научна литература термин „селска идилия“ и е утвърден терминът „миграция с цел промяна начина на живот“ (лайфстайл миграция), който досега е присъствал на български само спорадично, в кратки научни текстови форми.
- Актуален научен проблем е анализиран от гледна точка на няколко научни области. Теорията е подкрепена с множество примери.
- Предложени са модели за лайфстайл миграция от градска в селска среда от няколко различни европейски страни. Представена е детайлна моментна снимка на глобална тенденция.
- Събрано е значително количество емпиричен материал (включително визуален) от три различни европейски държави. Данните за българската селска среда през 20-те години на XXI век, както и контролните данни за словашката и белгийска селска среда биха послужили като основа на бъдещи изследвания.
- Чрез търсене и разкриване на връзката между потребление и преселване, е предложена иновативна за българската наука призма за разглеждане на вътрешната миграция от градове към села.

Използвани източници в автореферата:

1. **Benson M., N. Osbaldiston.** 2014. New Horizons in Lifestyle Migration Research: Theorising Movement, Settlement and the Search for a Better Way of Life. In: Benson M., Osbaldiston N. (eds) Understanding Lifestyle Migration. Migration, Diasporas and Citizenship Series. London: Palgrave Macmillan.
2. **Benson, M, and K. O'Reilly.** 2009. Migration and the Search for a Better Way of Life: A Critical Exploration of Lifestyle Migration. The Sociological Review. 57(4): 608-625.
3. **Benson, M.** 2015. Lifestyle migration: from the state of the art to the future of the field. Two Homelands, 42, pp. 9-23
4. **Hoey, B.** 2006. Grey Suit or Brown Carhartt: Narrative Transition, Relocation and Reorientation in the Lives of Corporate Refugees. Journal of Anthropological Research 62(3) 347-371.

5. **Ingold, T.** 1993. The Temporality of the Landscape. In: Preucel, Robert W., and Stephen A. Mrozowski. 2010. Contemporary archaeology in theory: the new pragmatism. Chichester: Wiley-Blackwell.
6. **Korpela, M.** 2014. Lifestyle of Freedom? Individualism and Lifestyle Migration. In: Benson M., Osbaldiston N. (eds) Understanding Lifestyle Migration. Migration, Diasporas and Citizenship Series. Palgrave Macmillan, London.
7. **Vannini P., Taggart J.** 2014. No Man Can Be an Island: Lifestyle Migration, Stillness, and the New Quietism. In: Benson M., Osbaldiston N. (eds) Understanding Lifestyle Migration. Migration, Diasporas and Citizenship Series. Palgrave Macmillan, London.
8. **Westlund, H., L. Yuheng.** 2014. From Urban-Rural to Global Dependencies. International Journal of Global Environmental Issues. 13: 141-149.

Публикации:

- **Димитрова, П.** 2019. Ролята на фотографията. Бурел век по-късно. Българска етнология, кн. 1 / 2019.
- **Dimitrova, P.** 2019. Exploring Sustainability with Urban-Rural Migrants: an Ethnographic Experience in Poland. EthnoAnthropoZoom/ЕтноАнтропоЗум 17, 193-227. <http://etno.pmf.ukim.mk/index.php/eaz/article/view/440>.
- **Димитрова, П.** 2021. Съседът – близък или безразличен: някои проблеми при общуването между млади учени по примера на академичната мрежа „Border crossings“. Българска етнология (1), 7-23. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=935652>
- **Dimitrova, P., Bogdan Drazeta, Davide Carnevale.** 2021. Znosko. Cultural Landscapes and Social Economy of a Village in Mala Prespa. Anthropology of East Europe Review, 37 (1), 46-62. <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aeer/article/view/31777/37120?fbclid=IwAR3-t2IUOMixLX2YyitrQJwkXYaY5RMtqXx3RSjsrMyK-mpKXVc03fepVo8>
- **Димитрова, П.** 2021. Всекидневие в COVID-19 отделението: гледната точка на двама медици. В: София-Скопие: всекидневие и празничност по време на пандемия. Съставители: Стамен Кънев и Марина Яниславова. София, Ерове, 203-222.
- **Димитрова, П.** 2022. Осъзнато производство и потребление в селска среда като инструмент за постигане на алтернативни на градските идентичности. Българска етнология, кн. 1 / 2022, 33-51
- **Димитрова, П.** 2022. Конструктът „селска идилия“ и опитите за традиционен живот в съвременна селска среда. В: Терени, бр. 4.